

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ФОРМУЄМО ЗМАЛКУ

Сучасне суспільство прагне вибудувати свій розвиток на засадах демократії, найважливішими ознаками якої є свобода і відповідальність. Щоб дорослі громадяни - політики, управлінці, спеціалісти у різних галузях - чесно і сумлінно виконували свої обов'язки, відповідали за власні слова та вчинки, дбали про довкілля, треба змалку виховувати дітей відповідальними. Сьогодні формування цієї базової якості особистості потребує особливої уваги.

У ранньому та дошкільному дитинстві закладаються всі базові якості особистості, зокрема й відповідальне ставлення до себе, оточення, речей, соціальних подій. Формування відповідальності - одне з ключових завдань морального виховання. На його важливості наголошували як класики світової філософії (В. Віндельбанд, Г.Йонас, І. Кант, Ж.-Ж. Руссо, Е.Фромм та ін.), так і представники вітчизняної педагогічної науки (А. Макаренко, В. Сухомлинський, І. Бех, Т. Веретенко, В. Горovenko, М. Сметанський, О. Сухомлинська, В. Савченко, Н. Огренич, В. Оржеховська, Т. Фасолько та ін.). Саме відповідальність, на їхню думку, є сутнісним показником моральної вихованості дитини, регулятором її поведінки та неодмінною умовою успішної соціалізації.

Відповідальність - базова риса особистості, що передбачає свідоме ставлення до вимог і суспільної моралі, соціальних завдань, розуміння і наслідків своїх учинків, готовність брати на себе і обов'язки та виконувати їх.

ПОВЕДІНКА БАТЬКІВ - ЗРАЗОК ДЛЯ ДИТИНИ

Перші уявлення про прийняті у суспільстві норми відносин дитина раннього віку отримує через спостереження за поведінкою дорослих, а засвоює шляхом наслідування і вправлення. Значущість дорослого у житті малюка спонукає наслідувати його дії. Відповідно, саме приклад дорослого є основним методом впливу. Згодом, у дошкільному віці, дитина здатна засвоїти і систематизувати досить складну інформацію через спілкування і наuczіння. Проте набуті знання лише підтвердять чи спростують результати попереднього досвіду соціалізації дитини у найближчому середовищі - родині.

Відповідальна поведінка батьків є зразком для наслідування, а емоційна підтримка ними позитивних проявів у поведінці дитини забезпечує ефективний процес, який можна назвати «вихованням радістю».

«Виховання радістю» полягає в тому, що батьки не просто схвалюють відповідальні дії та вчинки малюка, а емоційно реагують на них, демонструючи задоволення, захоплення, гордість за свою дитину. Таке емоційне підкріплення позитивної поведінки малюка викликає у нього радість і стимулює бажання знову її відчути.

«Виховання радістю» - одна з найефективніших педагогічних технологій.

Відповідно, так само сильно (але зі знаком «мінус») впливають на формування відповідальності дитини відсутність зразка моральних дій у поведінці батьків, негативні приклади й байдуже ставлення до проявів цієї риси у малят.

Отже, на батьків дошкільнят і осіб, що їх замінюють, покладається велика відповідальність як за власну поведінку, так і за зміст та емоційне забарвлення знань про норми і правила моральної взаємодії з оточенням, які вони передають дітям.

НЕОБХІДНА ЕМОЦІЙНА ПІДТРИМКА

Результати психологічних досліджень (Л.Виготського, О.Кононко, С.Ладивір, Г. Люблінської, С.Рубінштейна) доводять: успішне засвоєння дитиною важливих морально-етичних норм базується на її емоційній сфері. Тому позитивне емоційне забарвлення якщо не процесу, то принаймні результату моральної дії є необхідною умовою формування такого складного морального утворення як відповідальність. Емоційне задоволення для дошкільника - і стимул, і мотив відповідальної поведінки.

Як показують проведені дослідження, моральні норми для дошкільнят ще не є цінністю. Зате для них надзвичайно важливі любов і визнання з боку оточення (насамперед значущих дорослих). Для того, аби почуватись упевнено, відчувати свою корисність і значущість, дитині необхідно, щоб хтось схвалював її дії, визнавав її досягнення, вірив у її можливості. У дитячому садку цю місію здійснює вихователь, вдома — батьки.

До відповідальності у словах, діях, учинках малюків спонукає позитивне ставлення до педагога і бажання отримати його схвалення. Якщо вони люблять свого вихователя, то намагаються наслідувати його поведінку, стиль мовлення і навіть і зовнішність.

Діти гостро реагують на емоційне відсторонення вихователя, яке сприймають як дисгармонію у стосунках, і докладають максимум зусиль, щоб подолати її. Натомість привітна усмішка педагога, схвальний кивок головою, лагідний погляд, слово підтримки стають для малюка найсильнішими спонуками до моральних дій. Оцінювання вихователем дій та вчинків дитини, що викликає у неї позитивні емоції, сприяє закріпленню потреби у моральних діях. Схвалення перших проявів відповідальної поведінки дитини, дотримання нею домовленостей, правил співжиття в групі, ініціативності у моральних вчинках має бути обов'язковим атрибутом взаємин вихователя і дитини, оскільки є стимулом для розвитку відповідальності. **Прояв дорослим позитивних емоцій сигналізує дитині про правильність її дій і викликає задоволення від їх результату.**

ДІТИ – ВИХОВАТЕЛІ Й УЧИТЕЛІ ОДНЕ ДЛЯ ОДНОГО

Друзі в групі дитсадка, товариші з двору чи інші діти, з якими спілкуються дошкільнята, також можуть слугувати зразком відповідальної поведінки і прикладом для наслідування. Проте лише в тому випадку, коли дорослі прямими вказівками не руйнують природного прагнення дитини досягти кращого результату. Наприклад, на запитання «На кого ти хочеш бути схожим?», поставлене дітям шостого року життя, ми отримали низку відповідей, які засвідчили їхнє бажання бути схожими на своїх друзів, що досягли кращих результатів у різних видах діяльності: «Хочу бути схожою на Дашу - вона вже вмє читати»; «На Сашка, він може сто разів ударити по м'ячу і не

промазати»; «Хочу бути як мій брат, бо йому дозволяють самому гуляти з собакою».

Як бачимо, зразком для наслідування стають для дошкільнят їхні однолітки, які вміють і знають більше за них, або, в силу тієї ж причини, старші діти. За старшими дітьми малюки просто ходять «хвостиком», повторюючи їхні слова та наслідуючи дії. Це з успіхом можна використати для виховання відповідальності.

Варто акцентувати увагу малюка на проявах і відповідальної поведінки у тих дітей, яких він і прагне наслідувати і яким дає позитивну оцінку.

У багатодітних родинах та різновікових групах дошкільних закладів виховання молодших дітей старшими є нормою. За сучасних умов розвитку суспільства і системи суспільного дошкільного виховання, коли сім'ї переважно є малодітними, а групи дитсадків одновіковими, взаємини молодших дітей зі старшими потребують уваги і контролю з боку дорослих.

Дорослі мають бути впевнені, що малюк отримає позитивний приклад для наслідування у спілкуванні з однолітками чи старшими друзями.

ВІД ВІРТУАЛЬНИХ ВЧИНКІВ ДО РЕАЛЬНИХ

До добрих і шляхетних вчинків спонукають малюків і персонажі творів дитячої літератури. Це ще один з важливих чинників виховання відповідальності. Розмірковуючи спільно з дорослим над поведінкою літературних персонажів, діти можуть оцінити відповідальні й безвідповідальні вчинки, змодельовати в уяві власні дії у подібних ситуаціях, а потім перенести їх у реальні умови.

Найбільше дошкільнятам до вподоби твори із захопливими сюжетами, динамічним розвитком подій, що інтригують дитину, спрямовують її увагу на сприймання змісту. Серед таких можемо назвати твори І.Франка, М.Коцюбинського, Ю.Збанацького, М. Вінграновського, Д. Павличка, Є. Гуцала. Діти залюбки слухають оповідання про життя і працю людей (М. Коцюбинського "Десять робітників"; Т.Коломієць "Хліб"; О.Донченка "Голубий гвинтик", "Золоте яєчко"; В. Чухліба "Зимова казка"; Г. Беленької "Фея Офелія" тощо).

У цих творах дітей приваблює сюжет, а також риси характеру головних персонажів, що подібні до їхніх власних. Малятам не до душі ідеальні персонажі - занадто дисципліновані, завжди слухняні, без жодних вад, адже у житті таких не буває. З персонажами творів для дітей мають траплятися такі самі пригоди і неприємності, що й з малюками. Тому діти захоплено слухають історії про Буратіно, Незнайка, Вереду, Петрика П'яточкіна. Персонажі В.Нестайка (Веснянка, "В Країні Сонячних Зайчиків"), Н. Забіли (Ясочка, "Ясоч- чин садок", "І в Ясочки є грядка"; Маринка, "Про дівчинку Маринку"), О.Донченка (Софійка, "Голубий гвинтик"), Галини Пагутяк (Лялечка, "Лялечка і Мацько"), Г. Беленької (Олесик, "Олесик-помічник") близькі малюкам, а їхня поведінка у різноманітних життєвих ситуаціях слугує зразком для наслідування.

Допомагають у вихованні базових якостей особистості, зокрема й відповідальності, твори таких сучасних зарубіжних авторів як Крістін Леро, Жосалін Саншагрен, Ніколь Надо та інших. Завдяки "абабагаламагівським"

книжкам серед української малечі добре znana творчість британського письменника Роальда Дала, зокрема його твори "Чарлі і шоколадна фабрика", "Матильда", "Джеймс і гігантський персик", "Гремліни", за окремими з яких знято фільми і мультфільми. Всі вони спрямовані на формування у дітей кращих моральних рис, зокрема й відповідальності.

Не менший вплив на моральну сферу дітей мають популярні екранні герої. Персонажі мультиплікаційних фільмів демонструють дитині найрізноманітніші способи взаємодії з навколишнім світом. Вони формують у малюка первинні уявлення про добро і зло, демонструють зразки моральної й неморальної поведінки. Серед мультфільмів, які хотілося б порекомендувати як такі, що сприяють формуванню у дітей відповідальності: "Найменший гном" (реж. М. Каменецький, "Союзмультфільм"), "Найбільший друг" (реж. П.Носов, "Союзмультфільм"), "Чарівний мішечок" (реж. А.Полушкін, "Куйбишевте-лефільм"), "Капітошка" і "Капітошко, повертайся!" (реж. Б.Храневич, "Київнаукфільм"), сповнені гумору історії про козаків (реж. В.Дахно, "Київнаукфільм"), "Лунтик" (реж. Н.Углицьких), анімаційні фільми кіностудії Уолта Діснея: "Білосніжка", "Бембі", "Красуня і Чудовисько", "Король Лев", канадський серіал "Мій маленький поні: дружба - це диво" (реж. Лорен Фауст, Джейсон Тіссен, Джеймс Вуттон).

Зважаючи переваги й ризики захоплення дітей мультиками, вважаємо, що оптимальним рішенням може стати вмiле та відповідальне використання мультиплікаційних фільмів, які несуть виховну ідею, з метою формування певних особистісних якостей дитини.

Важливо враховувати цей чинник і бути уважними до того, що дивляться діти, як вони оцінюють поведінку персонажів, оскільки саме в дошкільному віці, на думку Д. Ельконіна, відбувається формування "першого абриса дитячого світогляду".

СХОДИНКИ СТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Відповідальність є характеристикою будь-яких взаємин, що виникають і встановлюються між людьми, і стосується різних аспектів їхньої діяльності. Проявляється вона лише у вільних вчинках та діях особистості.

Елементарні прояви відповідальності у дітей можна спостерігати вже на межі раннього і дошкільного віку, тобто тоді, коли відбуваються такі психологічні зміни в особистості дитини, як усвідомлення свого "Я", зародження самосвідомості, прагнення виділитися з оточення. У старшому дошкільному віці чітко проявляється схильність дитини до відповідальної або безвідповідальної поведінки. Досвідчені вихователі підтверджують, що діти здатні до відповідальної поведінки і прагнуть до неї, якщо постійно бачать відповідний приклад з боку дорослих, мають можливість вправлятися й отримують адекватну оцінку своїх дій.

Рівні сформованості відповідальної поведінки (за Т.Фасолько)

Ініціативна відповідальність. Дитина не тільки усвідомлює важливість відповідального виконання доручених справ, а й відчуває задоволення від такої поведінки, проявляє ініціативу, наполегливість, пропонує власні шляхи виконання завдань, досягає успішного результату. У спілкуванні орієнтується

на інших, уміє відчувати, коли треба надати допомогу, проявляє співчуття, турботу, творчо підходить до справи, знає моральні норми і дотримується їх.

Виконавська відповідальність. Малюк демонструє наполегливість, старанність, добросовісність, орієнтацію на моральні цінності, дотримується етичних норм, але діє переважно за вказівкою дорослого, не проявляє ініціативи.

Конформна відповідальність. Дитина знає моральні норми і дотримується їх, але тільки в присутності дорослого. Поза контролем моральна поведінка зникає. Малюк уміє "приспособуватися" до вимог дорослих, орієнтується на моральні норми, оцінюючи можливість використання їх з корисливою метою.

Безвідповідальність. Дитина прагне будь-що ухилитися від виконання доручень, тим паче не проявляє ініціативи, легко залишає довірену їй справу. Власні інтереси ставить найвище.

Відповідальність, на думку Т.Фасолько, проявляється в готовності дошкільника виконувати складні соціально значущі завдання, ініціювати відмову від гри на користь важливої для інших праці, не ухилятися від розв'язування проблем, і не полишати розпочатої справи, доводити кожен І роботу до кінця, дотримуватися правил, керуватися здоровим глуздом.

Передумовою формування відповідальності є **вибір дитиною одного з варіантів можливої поведінки**. Вибір, у свою чергу, підпорядковується мотивації. А на мотивацію вчинку дошкільника насамперед впливає оцінка його дій та результатів з боку значущого дорослого.

Три кроки формування відповідальної поведінки

■ Викликати й закріпити у дитини емоційну потребу в моральній поведінці, орієнтуючись на її базові потреби у любові та визнанні.

■ Дати чітке уявлення про норми і правила моральних дій, що ведуть до встановлення конструктивних взаємин з оточенням.

■ Забезпечити малюкові можливості для набуття власного досвіду відповідальної поведінки.

Формування відповідальності починається з того моменту, коли дитина здатна виконати короткочасне доручення дорослого, тобто приблизно з трьох років. Найінтенсивніше її розвиток відбувається у віці від п'яти до десяти років, коли дитина активно засвоює знання і будує взаємини з оточенням.

Критерії відповідальної поведінки

- Сформованість уявлень про значення і зміст відповідальності як моральної норми.
- Позитивне ставлення до відповідальності як моральної характеристики особистості.
- Уміння діяти відповідно до норм моральної поведінки.

Щоб стати філософією життя дорослої особистості, відповідальність має спочатку стати її поведінковою звичкою у дитинстві, а для цього потрібні відповідні умови (про їх забезпечення йшлося вище): емоційна задоволеність дитини від позитивної оцінки її дій значущими дорослими,

позитивний приклад дорослих і товаришів, добрі зразки для наслідування, що їх пропонують твори художньої літератури, дитячі фільми та мультфільми.